

İLMÜ'N-NEFS VE DİN*

Ömer RIZA**

Sadeleştiren: Hüseyin İbrahim YEĞİN***

Öz

Çevirisini yaptığımız “İlmü'n-Nefs ve Din” isimli bu metin, Ömer RIZA'nın Sebîlü'r-Reşâd dergisinde kaleme almış olduğu makaledir. Bu makalede yazar, Oxfort'da yapılan bilimsel bir konferansta J. A. Hadfield'in sunmuş olduğu bildirinin içeriğini özetlemiştir. Makalede Yeni psikoloji'nin tartışmaya açtığı önemli konulara yer verilmiştir. Psikolojik bakış açısı olarak; insanın mutluluğunu ve huzurunu sağlayan şeyin, hak din ile batıl dinler arasındaki ayırt edici önemli bir özellik olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlmü'n-Nefs, Psikoloji, Din, Ömer Rıza, Evrim Teorisi

PSYCHOLOGY AND RELIGION

Abstract

We translate “Psychology and Religion” is that the text is written article by Ömer RIZA in Sebîlü'r-Reşâd journal. In this article, the author has summarized the contents of the report which was presented by J.A. Hadfield in a scientific conference held in Oxfort. Important issues have been placed in this article. These issues have been discussion matters by "The new psychology". As a psychological perspective; what makes people happy and peaceful, is emphasized as distinguishing important feature between true religion and false-superstitious religions.

Key Words: Science of soul, Psychology, Religion, Ömer Rıza, Theory of Evolution

Türkçe Çevirisi:

İLMÜ'N-NEFS VE DİN

Oxford'da akd olunan asrî ricâl-i dîn kongresinden evvelce bahsetmiş, daha sonra orada asrî ilm-i heyetin bir sâni'-i hakîmi ve bu sâni'-i hakîmin vahdaniyetini ikrar ettiğini ifade eden bir hitâbe-i ilmiyeyi hülâsa etmiştim. Bugün aynı kongrede “İlmü'n-Nefs ve Dîn” hakkında üstad J. A. Hadfield'in îrâd ettiği hitâbe-i ilmiyeyi tercüme ediyorum. Üstat Hadfield yeni “İlmü'n-Nefs”in meydân-ı münâkaşaya çıkardığı mesâil-i mühimmeyi îzâh ettikten sonra bunlara verilecek cevapların ana hattını izâh etmekte ve “İlmü'n-Nefs” in bilhassa dîn-i hakkı dîn-i bâtıldan ayırmaya muvaffak olacağını beyan ile dîn-i hakkın “İlmü'n-Nefs” nokta-i

* *Sebîlü'r-Reşâd*, İstanbul: 13 Teşrîn-i Sâni 1340 (1924) Cilt: XXV, Sayı: 625, ss. 7-9.

Sebîlü'r-Reşâd: 1908 Ağustos'unda Eşref Edip Fergan ve Mehmet Âkif Ersoy tarafından çıkarılmaya başlanan dergi. İslamcılık hareketinin en önemli yayın organı idi. 1966 yılında yayın hayatına son verilmiştir.

** Müellif hakkında geniş bilgi makalenin sonunda verilmiştir.

*** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, huseyinyegin@ibu.edu.tr

nazarından esaslarını ta'dât eylemektedir. Yalnız üstâd-ı mumâ ileyh bu esaslara göre bazı edyânı tetkik ediyorken "Mukayese-i Edyân" âlimi olmadığından mevzu bahis ettiği edyân hakkında şâyî' olan fikirlere binâ-yı mütâlaa ettiğini i'tirâf ve bu fikirlerin hakikati ifâde edip etmemesinden mes'ûliyet kabul etmediğini beyan ediyor. Üstâd-ı mumâ ileyh'in bu ifadesi Müslümanlık hakkında dermeyân ettiği mütâlaanın nefsü'l-emre muvâfık olup olmaması meselesini tetkîk etmeliğimize ve bunları tashîhe çalışmamıza bâdî oldu. Binâenaleyh makalenin Hıristiyanlık ve Müslümanlığı mevzubahis eden parçaları Mr. Halden'in değil, muharrir-i âcizindir. "Yeni İlmü'n-Nefs" in dîn-i hak esası olarak kabul ettiği esaslar, dîn-i mübîn'imizin teâlimine o kadar muvâfıktır ki, bu hakikat yek nazarda tecelli ediyor. Esasen her şek ve şüpheden ârî bir hakikat-i müslime, ulûm ve fûnûnun ilerledikçe hakâik-i İslâmiye'ye takarrub ve esâsât-ı diniyemizi tavzîh edecektir.

Üstat Halden diyor ki:

Bir nesl-i mukaddem, bilhassa tekâmül meselesi üzerinde, ilm-i hayât ile dîn arasında müthiş bir mücâdele kopmuştu. Birtakım adamlar, Allah'ın her mahlûku olduğu gibi yarattığını iddiâ, fakat tekâmül nazariyesi, envâ'ın şerâit-i muhîtiye ve mücadele-i hayat neticesi olarak inkişâf ettiğini beyan ediyordu. Bu münâkaşanın devâmı esnâsında bir takım mutaassıplar "Tekâmül doğru ise din esassızdır" demişlerdi. Tekâmül nazariyesi kabul-i âmmeye mazhar oldu. Şu var ki, bu hükmü veren aptallar kendi mantıklarının neticesini kabul etmediler. Filhakîka, tekâmül her ne kadar Cenâb-ı Hakk'ın hilkatî nasıl vücuda getirdiğine dair olan telakkîlerimizi değiştirdiyse de Cenabı Hakk'a itikadımız üzerinde bir te'sîr icrâ etmemiştir.

Hâli hazırda ise dîn ile ilmü'n-nefs, bilhassa dîn ile yeni ilmü'n-nefs arasında bir nesil evvelki mücâdeleden daha şedît bir mücâdele vukû' bulmaktadır. Yeni ilmü'n-nefs harekâtı beşeriyenin sevâik-i hafiyyesini, i'tikâdât-ı insâniyenin gizli menâbiini taharriye teşebbüs ediyor. Binâenaleyh, ortaya din ve ahlâka itikâdımızın menâbi'ine ait mesâilleri sorulmaktadır. Bu vadîde sorulan sorular, duâ ve ibâdetin bir telkînden, Cenâb-ı Hakka i'tikâdın ebeveynenden müntakîl birtakım karışık hissiyâtın mütehavvil bir şekline i'tikâttan; dînin, hayata karşı çocukça bir temâyülden, bir sinir hastalığından; hayât-ı ba'del-mevte i'tikâdın hayât-ı dünyeviye mes'ûliyetlerini tahammülden âciz olanların teşvîk ettikleri bir i'tikâttan ibâret olup olmadığıdır. Yeni ilmü'n-nefs işte böyle bir takım mesâili ileri sürmektedir. Tabi burada bütün bu mesâili mufassal bir sûrette mevzubahis edecek değiliz. Çünkü bu mesâil pek büyük mesâildir. Fakat bu mesâile ve bu tenkîdâta cevap teşkîl edecek umûmî hatları tavzîhe çalışacağız. Bin'netice görülecektir ki, bir nesl-i mukaddem ilm-i hayat ile dîn arasında vukû' bulan mücâdele neye müncer olduysa, bu defaki mücadele de aynı neticeye müncer olacak, yani, yeni ilmü'n-nefs dîn hakkındaki bir takım telâkkîlerimizi değiştirecek, fakat Allah'a i'tikadımızı, Allah'a ihtiyacımızı müteessir etmeyecektir. Ta'bîr-i

diğerle, bu mesâil ile karşılaşınca yeni ilmü'n-nefs dînin kavâid-i esâsiyesini derinden taharrî edecek; hak dini, bâtil dinden tefrîk edecektir.

Bunu tavzîh etmek için duânın bir telkin-i nefsi olup olmadığı meselesini ele alalım. Duânın, bir insan tarafından kendi nefesine yapılan telkînât olarak kabul edilmesi şu demektir ki, kuvvet için duâ ettiğimiz zaman kuvvet kendi içimizden gelir. Fakat mes'ele bununla kat'î bir surette halledilmez. Bilakis böyle bir cevap diğer bir mes'ele vücuda getirir. O da bu kuvvetin nereden geldiğidir. Onun bizim içimizden geldiğini söylemek, her zaman olduğu gibi hafî ve esrârengiz olan o hayat ve kuvvetin menba'-ı nihâîsini bize göstermez. Ta'bîr-i diğerle tekâmül mes'elesinde nasıl olduysa aynı neticeye muvâsalât ediyoruz. İbâdetin bir eser-i telkîn olduğunu söylemek bir şeyin mihânikiyetine işarettir. Fakat kuvvetin nihâyetü'l nihâyet nereden geldiğine dair sorulan suâle cevap teşkil etmez. Tekâmülde, Cenâb-ı Hakk'ın tabiatın haricinden değil, içinden icra-yı te'sîr ettiğini söylediler. Şimdi de duâ bahsinde Cenâb-ı Hakk'ın rûh-u beşer dâhilinde yâhut tahte's-suûr olan fikir dâhilinde icrayı tesir ettiğini söyleyeceğiz.

Mesâil-i sâireye geçmeden mukaddem, dînin ilmü'n-nefs nokta-i nazarından esâsâtına dair bir iki söz söylemek isteriz. Dînin ilmü'n-nefse göre esâsı, adem-i hoşnûdi, ihtiyaç, eksiklik hisleridir. Nâhoşnûd olduğumuzu hissettiğimizdendir ki, dînde hoşnudu ve tamamiyeti ararız. Demek ki enfüsî bir nokta-i nazardan dînin esâsı eksiklik hissidir. Âfâkî bir nokta-i nazardan dîn, ruh-u beşerin hoşnudu ve tamâmiyet-i iştîyâkını tatmin için gelen şeydir. Bu esâs, bu eksiklik hissi ve tamâmiyet ihtiyâcı bütün canlı eşyanın bir vasf-ı mümeyyizidir. Filhakîka, canlı şeyleri cansız şeylerden en ziyâde ayıran vasıf budur. Cansız eşyanın vasf-ı mümeyyizi onların parçalanmak, târumâr olmak isti'dâdını hâiz olmalarıdır. Hâlbuki canlı eşya daha yüksek bir vahdete, daha muazzâm-ı tamâmiyete doğru kendi kendini götürmekle temâyüz eder.

Cihânda her uzviyyet, ister nebâtî, ister hayvânî veya insânî olsun, bu cihet haiz-i ehemmiyet değildir. Daha büyük bir tamâmiyet ve vahdet içinde tecelli etmeye çalışır. O kadar ki, tam olmadıkça istirâhat etmez. İster nebât ister hayvan olsun her fert için bir düstûr-u tamâmiyet vardır. Her nebât veya her hayvanın içinde kendini bir "kül" yapmak için bir sevk vardır. Bu sevk o kadar kuvvetlidir ki, nebât ve hayvanın tamamiyetine bir hâlel târî olsa, bu sevk onu tamâmiyet iktisâbı için tekrar uğraştırdığını görürsünüz. Bunun basit bir îzâhını ağaçta görmek kâbildir. Bir ağacın kabuğunu kırarsanız ona ne olur? Bu yara iltiyâma başlar ve iltiyâm bulur. Filhakîka bahçıvanlar en güzel çiçekleri çoğaltmak için bu esâsa mürâcaat ederler. Yani eski çiçekleri keserler. Fakat bütün nebât derhal imdâda yetişir ve daha mükemmel bir nebât vücûda getirir. Sonra meselâ, elimizi yaraladığımız zaman ne olur? Bütün uzviyyet-i bedeniye faâliyete başlar. Devr-i demeviyyenin sürati artar, mikropları öldürmek için uğraşır. Elhasıl bütün uzviyyet, yara iltiyâm edinceye kadar çalışır ve fert tekrar bir kül olur. Kertenkele gibi bir

hayvanın meselâ bacağı kırınız. Onun bacağı doğruluncaya kadar uğraştığını görürsünüz. Bu tamâmiyet sevki bütün uzviyetlerin en kudretli ve en muazzam mümeyyizlerinden biridir.

Şahsiyet-i beşeriye ile de vaziyet aynıdır. Emrâz-ı rûhiye tetkikâtının en garip şeylerinden biri, bir takım harekâtın, garîzî harekâtın, tatmîn edilmeksizin kalmayı kabul etmediği ve hayatta kendilerini ifâde ettirdiğidir. Korku, hiddet garîzesi, garîze-i cinsiye, merak garîzesi... Bunlar tatmîn edilmek için azîm bir sevki haizdirler. Bu temâyülât-ı garîziyeden birini tazyik etmek isteyecek olursanız, onları tazyik edemezsiniz. Bunlar gayr-i tabîî suretlerde kendilerini göstermeye başlarlar ki, bütün ahvâl-i asabiye'nin menşei budur. Ârıza-i asabiye'nin manâsı bir teheyyücün kendini ifadeye çalışmasıdır. Bunun tabîî bir surette kendini ifade etmesine müsaade etmezseniz, o gayr-i tabîî bir şekli ifâde ile kendini tatmin eder. Bazen bu tazyîk edilen teheyyücât yine teheyyüc halinde tecellî eder. Gayr-i tabîî bir korku, münasebât-i cinsiye ifrâtı, mâlîhulyâ gibi. Bazen de bunlar doğrudan doğruya bir teheyyüc gibi değil de bir maraz-ı asabî gibi tecellî eder. Meselâ, bir asker korkusunu bastırırsa bu baskı bir bacağı felce uğratmak şeklinde, bir insan garâiz-i cinsiyesini bastırırsa bunlar nevrestânî şeklinde, tahassüs-i ihtiyâcî lüzûmundan fazla tazyîk edilirse histerî şeklinde tecellî eder. Bütün bu teheyyücât-ı garîziyenin şahsiyetimizden metâlibi vardır. Bunların harekâtı o kadar kuvvetlidir ki, tatmîn edilmeksizin durmaz. Avâriz-ı asabiye tazyîk edilen teheyyücâtın ifâdesi olduğundan bu mühim neticeyi istihrâca mecbûruz: “asabî hastalıklar şahsiyetin kendini tamamlamak için bir teşebbüsüdür.”

Bu asabî hastalıkları tedâvî edenler kuvâ-yı tazyîkiyeyi kaldırıp maruz-u tazyîk olan teheyyücâtı serbest bırakıyor ve bunlara mefkûrevî bir mahreç buluyorlar. Öyle bir mahreç ki, onun içinde bu teheyyücât yekdiğeriyle ahenktâr bir surette kendilerini ifâde ve tatmîn ederler. Mefkûrenin vazîfesi işte budur.

Garîzelerimize tatbîk ettiğimiz her şeyi bir kül olarak şahsiyetimize de tatbîk edebiliriz. Her garîze nasıl kendini ifadeye uğraşıyorsa bir kül olarak şahsiyetimiz de tamâmiyet ve itmi'nan için mücadele etmektedir. Bütün şahsiyetin tamâmiyet ve hoşnûdiye iştiyâkı dinen, “İlmü'n-nefs” nazarında esâsîdir. Fert nâkıs oldukça, bütün şahsiyeti tatmin olunmadıkça, bütün harekâtını tatmîn, bütün şahsiyetini itmâm edecek mefkûre için mücadele eder ve onu arar. Fikrin bu mefkûrevî şerâiti terakkîperverâne bir şekilde tahakkuk ettirmesi mes'ûdiyeti tevlîd eder.

Yukarıda dediğimiz gibi, dîn, âfâkî bir nokta-i nazardan, insanlara bu hoşnûdiyeyi te'mîn eden şeydir.

Pek geniş bir nokta-i nazara göre tamâmiyet ve mes'ûdiyeti te'mîn eden her mefkûreye “dînî bir mefkûre” denilebilir. Bazı insanlar tanıyoruz ki, top oynamak onların dînidir. Bunlar kendilerini top oyununa vakfetmişlerdir. Onların

mesûdiyetlerini tatmin eden yegâne şey odur. Bazı insanlar da meşgul oldukları işi kendilerine “din” edinmişlerdir. Başkalarının dîni de posta pulları toplamaktır. Bunların her biri, şunu veya bunu rûhunun mergûbu olan yegâne şey addediyor ve bütün vaktini ve faâliyetini ona hasrediyor. Başkaları da vardır ki, hayatta doğruluğu dîn telakkî eder. Fakat bu da ötekiler gibi nâkıs bir dindir. Çünkü bütün şahsiyetimizi tatmîn etmez. Çünkü insan hayatta yalnız doğruluğu ararsa şahsını hayatın diğer bedî taraflarından, hayatın bütün ezvâk-ı meşrûasından mahrûm eder. Doğru ve yegâne mefkûre olarak tanınan mücerret ahlâkî mefkûreler bizi harâba düşür eder. Çünkü şahsî değildirler. Hâlbuki şahsiyetlerimiz tamâmiyete nâil olacaksa ona ancak şahıs nâil olur. Binaenaleyh en yüksek dîn hayat-ı dîniyemizin esasındaki ihtiyâç ve adem-i hoşnûdîyi tatmîn için bize bir şahısta temerküz eden bir mefkûre takdîm eder.

Filhakika hangi dîn temâyülât-ı garîziyemizi ve bütün faâliyetlerimizi, bütün şahsiyetimizin vezâifini tatmîn ve hepsine bir mahreç te'mîn ederse ilmü'n-nefs nazarında dîn-i hak odur.

Hakiki bir dînin evsâf-ı mümeyyizesi evvelen bütün temâyülât-ı garîziyemize bir mahreç bir ifâde te'mîn etmesi bütün şahsiyetimize tamâmiyet bahşetmesi; sâniyen, bütün bu temâyülât-ı garîziyeyi bir hedef ve bir maksada tevcih ederek hepsini ahenkleştirmesidir. Bu nokta-i nazara göre hakîkî dîni arayıp bulabiliriz.

Meselâ Buda dînine bir nazar atfedelim:

Buda dîni, seciye-i beşeriyenin yalnız bir tarafını, yani insanlığın âlâmına karşı tahassüsü tatmîn eder. Fakat seciyemizin diğer tarafını, yani hukukumuzu te'mîn ve kudretimizi tahkîm tarafını hoşnut etmez. (Budizm) mütellim-i beşeriyetle hemhâl olur, onun elemiyle giryân olur. Fakat ona imdât edemez, onu kaldırmak için el uzatamaz.

Hıristiyanlığa gelince bu dinde seciye-i beşeriyenin muhabbet tarafını tatmîn etmek ister, fakat kudret tarafını tatmîn etmez. “Sağ yanağına bir tokat yersen sol yanağını çevir.” meâlindeki nass-ı Mesîhî bunun en bâriz delîlidir. Hıristiyanlığın ruhbâniyeti, garâiz-i beşeriyeyi tazyîk ve ta'til etmektedir.

Fakat dîn-i mübîn-i İslâm seciye-i beşeriyenin her iki tarafını tatmîn eder. İnsanlar arasında muhabbetullâh esasına mebnî bir uhuvvet ve bu uhuvvete müstenit teâvün esası ile insanlar arasında muhabbeti tahkîm ettiği gibi fitratımızın en rakîk noktalarına varıncaya kadar bütün tahassüsâtını tatmîn etmektedir. Bununla beraber Müslümanlık, seciyemizin diğer tarafını, kudret ihtiyacını da te'mîn etmektedir. Müslümanlık izzet, i'tilâ ruhuyla meşbû'dur. Müslüman, bir münker, bir felaket karşısında yalnız müteessir olmaz, münkeri tağyîr eder, felâketi tahfîfe şitâb eyler. Müslümanlık, tabîî hiçbir arzuyu tazyîk etmez. Hepsini meşrû' bir idâreye tâbi kılar. Müslümanlığın tanıdığı fazilet

i'tidâldir. Bu sâyede bütün temâyülât-ı garîziye i'tidâl dairesinde ve meşrû' bir şekilde kendini ifâde eder. Bütün şahsiyet-i beşeriye kendini itmâm eder. Müslümanlık o canlı mefkûredir ki, hayata kemâli ve en büyük saadeti bahşeder.

Sadeleştirilmiş Şekli:

PSİKOLOJİ VE DİN

Daha önce Oxfod'da yapılan çağdaş din adamları kongresinden bahsetmiştim. Sonra da orada bulunan çağdaş ilim heyetinin bir uzmanı ve bu uzmanın eşsizliğini ifade eden bilimsel bir bildiriye özetlemiştim. Bugün, aynı kongrede “Psikoloji ve Din” hakkında üstat J. A. Hadfield'in¹ sunduğu bilimsel bildiriye tercüme ediyorum. Üstat J. A. Hadfield, “Yeni Psikoloji”nin tartışmaya açtığı önemli meseleleri açıkladıktan sonra bunlara verilecek cevapların ana çizgilerini izah etmekte ve “Psikoloji”nin özellikle, gerçek dini gerçek olmayandan ayırmaya muvaffak olacağını açıklayarak, gerçek dinin, “Psikoloji” bakış açısıyla temellerini saymaktadır. Yalnız adı geçen üstat bu esaslara göre bazı dinleri araştırırken “Karşılaştırmalı Dinler” uzmanı olmadığından bahis konusu ettiği dinler hakkındaki düşüncelerini, yaygın olan fikirler üzerine bina ettiğini itiraf etmekte ve bu fikirlerin gerçeği ifade edip etmemesinden dolayı mesuliyet kabul etmediğini açıklamaktadır. Bu durum, yukarıda adı geçen üstadın Müslümanlık hakkında ortaya koyduğu düşüncelerin işin aslına uygun olup olmadığını araştırmamıza ve doğrusunu ortaya koymamıza sebep oldu. Binâenaleyh makalenin Hıristiyanlık ve Müslümanlığı konu edinen bölümleri Mr. Halden'e değil, âcizane bana aittir. “Yeni Psikoloji”nin gerçek dinin temeli olarak kabul ettiği esaslar, Dini Mübin'imizin yücelmesine o kadar uygundur ki, bu gerçeklik bir bakışta görülüyor. Esas itibariyle şek ve şüpheden uzak olan asıl gerçek, bilim ve fenlerin ilerledikçe İslam'ın hakikatlerine yaklaşacağı ve dinimizin esaslarını açıklayacağıdır.

Üstat Halden diyor ki:

Bir nesil öncesi, özellikle evrim meselesi üzerinde biyoloji ile din arasında müthiş bir çatışma çıkmıştı. Bir takım insanlar, Allah'ın her varlığı olduğu şekliyle yarattığını iddia ediyor, fakat evrim nazariyesi, canlı türlerinin çevre şartları ve yaşam mücadelesi sonucu ortaya çıktığını açıklıyordu. Bu tartışma esnasında bir takım aşırı taraf olanlar: “Evrim doğru ise din asılsızdır” demişlerdi. Evrim nazariyesi genel kabul gördü. Şurası var ki, bu hükmü veren aptallar kendi mantıklarının sonucunu kabul etmediler. Hakikatte, evrim her ne kadar Cenâb-ı

¹ J. A. Hadfield [James Arthur] (1882–1967), İngiltere'de Psikodinamik ve Psikoterapinin öncüsüdür.

Hakkın, mahlûkatı nasıl yarattığına dair olan anlayışımızı değiştirdiyse de Cenâb-ı Hakk'a olan inancımız üzerinde bir etkisi olmamıştır.

Şu anda ise din ile psikoloji, özellikle din ile yeni psikoloji arasında bir kuşak önceki tartışmadan daha şiddetli bir tartışma ortaya çıkmaktadır. Yeni psikoloji, insan davranışlarının gizli içgüdülerini, insan inancının gizli kaynaklarını araştırmaya girişiyor. Bundan dolayı, din ve ahlaka olan inancımızın kaynaklarına ait meseleler ortaya atılmaktadır. Bu tarzda sorulan sorular: Dua ve ibadetin bir telkinden; Cenabı- Hakka olan inancın, anne-babadan intikal eden karışık duyguların değişen bir şekline inanmaktan; dinin hayata karşı çocukça bir eğilimden; bir sinir hastalığından; öldükten sonra dirilmeye inanmanın, dünya hayatının sorumluluklarını taşımaktan aciz olan insanların teşvik ettikleri bir inançtan ibaret olup olmadığıdır. Yeni psikoloji işte böyle bir takım meseleleri ileri sürmektedir. Elbette burada bütün meseleleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyacak değiliz. Çünkü bu konular çok geniş kapsamlıdır. Fakat bu konulara ve bu eleştirilere cevap oluşturacak genel hatları açıklamaya çalışacağız. Sonuç olarak görülecektir ki, bir nesil önce biyoloji ile din arasında ortaya çıkan tartışma nasıl sonuçlandıysa, bu defaki tartışma da aynı şekilde sonuçlanacak, yani, yeni psikoloji, din hakkında bir takım görüşlerimizi değiştirecek, fakat Allah'a inancımızı, Allah'a olan ihtiyacımızı etkilemeyecektir. Diğer tabirle, yeni psikoloji bu konularla karşılaştığında, dinin temel kurallarını derinlemesine araştırarak; gerçek dini gerçek olmayan dinden ayırt edecektir.

Bunu açıklamak için duanın insanın kendisine yapmış bir telkinden ibaret olup olmadığı meselesini ele alalım. Duanın insanın kendi kendine yapmış olduğu telkin olduğunu kabul etmek şu demektir ki, güçlü olmak için dua ettiğimiz zaman bu güç kendi içimizden gelir. Fakat problem bununla kesin bir şekilde çözülmez. Bilakis böyle bir cevap başka bir soruyu da ortaya çıkarır. O da kuvvetin nereden geldiğidir. Onun bizim içimizden geldiğini söylemek, her zaman olduğu gibi gizli ve esrareniz olan o hayatın ve kuvvetin en son kaynağını göstermez. Diğer tabirle evrim meselesinde nasıl olduysa aynı sonuca ulaşıyoruz. İbadetin bir telkin eseri olduğunu söylemek bir şeyin mekanikliğine işaret etmektir. Fakat gücün en sonunda nereden geldiğine dair sorulan sorulara cevap oluşturamaz. Evrim Teorisinde, Cenâb-ı Hakk'ın tabiatın dışından değil, içinden etki ettiğini söylediler. Şimdi de dua konusunda Cenâb-ı Hakk'ın insan ruhu içinde yahut bilinçaltındaki düşünce içinde etki ettiğini söyleyeceğiz.

Diğer meseleye geçmeden önce, psikoloji bakış açısı ile dinin esaslarına dair bir iki söz söylemek isteriz. Psikolojiye göre dinin temeli, tatminsizlik, ihtiyaç ve eksiklik duygularıdır. Tatmin olamadığımızı hissettiğimizdendir ki, dinde memnuniyet ve bütünlüğü ararız. Demek ki, sübjektif açıdan dinin esası, eksiklik duygusudur. Objektif açıdan din, insanın tatminsizlik ve bütünlük arzusunu tatmin etmek için gelen şeydir. Bu esas, bu eksiklik ve bütünlük ihtiyacı, canlıların ayırt

edici özelliğidir. Gerçekte, canlı şeyleri cansız şeylerden en fazla ayıran özellik budur. Cansız varlıkların belirgin özelliği, parçalanma ve dağılma özelliğine sahip olmalarıdır. Hâlbuki canlı varlıklar kendilerini, daha yüksek bir birliğe, daha büyük bir bütünlüğe doğru ulaştırmakla ön plana çıkarlar.

Dünyada her canlı, ister bitki, ister hayvan veya insan olsun, bu çok da önemli değildir. Daha büyük bir bütünlük ve birlik içinde görünmek ister. O kadar ki bütünlük olmayınca rahat etmez. İster bitki ister hayvan olsun her fert için bütün olma vazgeçilmez bir kuraldır. Her bitki ve hayvanın içinde kendini bir bütün yapmak için bir dürtü vardır. Bu dürtü o kadar güçlüdür ki, bitki veya hayvanın bütünlüğünü bozacak aniden bir eksiklik gelse, bu dürtünün, bütünlüğü tekrar elde etmesi için canlıyı harekete geçirdiğini görürsünüz. Bunun basit bir açıklamasını ağaçta görmek mümkündür. Bir ağacın kabuğunu kırarsanız ne olur? Bu yara iyileşmeye başlar ve bir müddet sonra iyileşir. Doğrusu bahçıvanlar en güzel çiçekleri çoğaltmak için bu kuralı uygularlar. Yani eski çiçekleri budarlar. Bu durumda bitkinin tamamı hemen yardıma koşar ve mükemmel bir bitki meydana gelir. Sonra, örneğin, elimizi yaraladığımız zaman ne olur? Bedenin bütün organları faaliyete geçer. Kan akışı hızlanır mikropları öldürmek için uğraşır. Kısacası bütün organlar yara iyileşinceye kadar çalışır ve tekrar bir bütün olur. Örneğin kertenkele gibi bir hayvanın bacağı kırıldığında kertenkelenin, bacağı eski haline gelinceye kadar çaba sarf ettiğini görürsünüz. Bu bütün olma dürtüsü tüm organların öne çıkan en güçlü ve en büyük özelliklerinden biridir.

İnsan şahsiyetinde de durum aynıdır. Ruhsal hastalıklarla ilgili araştırmaların şaşırtıcı sonuçlarından biri, bir takım içgüdüsel davranışların tatmin edilmediği takdirde zaman içerisinde bir şekilde kendini göstermesidir. Korku, öfke içgüdü, cinsellik içgüdü, merak içgüdü... Bunlar tatmin edilmek için büyük bir dürtüye sahiptirler. Bu içgüdülerin doğal akışını bastırarak olursanız, bunda başarılı olamazsınız. Bunlar doğal olmayan şekillerde kendilerini göstermeye başlarlar ki, bütün sinirsel durumların kaynağı budur. Sinirsel bozukluğun anlamı, bir heyecanın kendini göstermeye çalışmasıdır. Bunun doğal bir şekilde kendini ifade etmesine izin vermezseniz, o, doğal olmayan bir şekilde kendini tatmin eder. Bazen bastırılan bu heyecanlar yine heyecan halinde ortaya çıkarlar. Doğal olmayan bir korku, aşırı cinsel ilişki, melankoli² gibi.. Bazen de bunlar doğrudan doğruya bir heyecan gibi değil de bir sinirsel hastalık olarak ortaya çıkar. Örneğin, bir asker korkusunu bastırırsa, bu baskı bir bacağı felç etmek şeklinde; bir insan cinsellik içgüdüsunü bastırırsa bunlar, nevrasteni³

² **Melankoli:** Günümüzde yaygın olarak kişinin az hareketli ve normalden daha heyecansız bir hayat tarzını sürdürdüğü depresyondan kaynaklanan bir duygu durum bozukluğu anlamında kullanılır.

³ **Nevrasteni:** Yorgunluk, uykusuzluk, sinirlilik, baş ağrısı, kaygı, gürültüye tahammülsüzlük gibi tanımlanan bir rahatsızlıktır. Bu rahatsızlıklar ağırlıklı olarak duygusal çatışmalara gerilimlere ve benzeri ruhsal etkenlere bağlanmaktadır. (S. Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 528)

şeklinde; duygulanma ihtiyacı gereğinden fazla bastırılırsa, histeri⁴ şeklinde ortaya çıkar. Bütün bu içgüdüsel heyecanların şahsiyetimizden istekleri vardır. Bunların hareketleri o kadar güçlüdür ki, tatmin edilmeden yatışmaz. Sinirsel hastalıklar, bastırılan heyecanların bir ifadesi olduğundan şu önemli sonucu çıkarmaya mecburuz: “Sinirsel hastalıklar, kişiliğin, kendini tamamlamak için yapmış olduğu bir girişimdir.”

Bu sinirsel hastalıkları tedavi edenler, yapılan baskının gücünü ortadan kaldırıp heyecanları serbest bırakıyor ve bunlara ideal bir çıkış yolu buluyorlar. Öyle bir çıkış yolu ki, onun içinde heyecanlar bir diğeriyle uyumlu bir şekilde kendilerini ifade ve tatmin ederler. Mefkûrenin (ideal) vazifesi işte budur.

İçgüdülerimize uyguladığımız her şeyi, bir bütün olarak şahsiyetimize de uygulayabiliriz. Her içgüdü nasıl kendini ifade etmeye çalışıyorsa, bir bütün olarak şahsiyetimiz de bütün olmak ve güven içinde olmak için çaba harcar. Bir bütün olarak şahsiyetin, bütün olma ve tatmin olma arzusu dinen, “psikoloji” açısından bir kuraldır. Fert eksik oldukça, tam olarak kişiliği tatmin edilmedikçe, bütün davranışlarını, bütün şahsiyetini tamamlayacak ideal (mefkûre) için çaba gösterir ve onu arar. Düşüncenin, ideale ait şartları uygun hale getirmesi, başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi mutluluğa sebep olur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi din, objektif bir bakış açısıyla, insanlara bu mutluluğu sağlayan şeydir.

Geniş bir perspektifle bütünlüğü ve mutluluğu temin eden ideale “dini ideal” denilebilir. Bazı insanlar tanıyoruz ki, top oynamak onların dinidir. Bunlar kendilerini top oyununa vakfetmişlerdir. Onların mutluluğunu tatmin eden yegâne şey odur. Bazı insanlar da meşgul oldukları işi kendilerine “din” edinmişlerdir. Başkalarının dini de posta pulları toplamaktır. Bunların her biri, şunu veya bunu ruhunun arzu ettiği yegâne şey olarak sayıyor ve bütün vaktini ve faaliyetini ona ayırıyor. Bazıları da vardır ki, hayatta doğruluğu din kabul eder. Fakat bu da ötekiler gibi eksik bir dindir. Çünkü şahsiyetimizin tamamını tatmin etmez. Çünkü insan, hayatta yalnız doğruluğu ararsa kendisini hayatın diğer güzel taraflarından ve hayatın bütün meşru zevklerinden mahrum eder. Doğru ve tek ideal olarak kabul edilen soyut ahlaki idealler bizi perişan eder. Hâlbuki şahsiyetlerimiz bütün olmaya ulaşacaksa ona ancak bir şahıs olarak ulaşabilir. Binaenaleyh en yüksek din, dini hayatımızın esasındaki ihtiyaç ve tatminsizliği gidermek için, bize şahıs merkezli bir ideal sunar.

⁴ **Histeri:** Telkine açıklık, duygusal patlamalar, bastırılmış kaygı, ani sinirlenme, bilinçdışı çatışmaların, felç, günlük hafıza kaybı, körlük ve his kaybı gibi fiziksel belirtiyeye dönüştürülmesi vb. semptomlarla tanımlanan psikonevroz bozukluk. (S. Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 366)

Hakikatte hangi din, içgüdüsel eğilimlerimizi ve bütün faaliyetlerimizi, bir bütün olarak şahsiyetimizin görevlerini tatmin eder ve hepsine bir çıkış yolu bulursa, psikoloji nazarında da gerçek din odur.

Gerçek bir dinin ayırt edici özelliklerinin ilki, bütün içgüdüsel eğilimlerimize bir çıkış yolu bulması ve şahsiyetimizin tamamına bir bütünlük sağlaması, ikincisi, bütün içgüdüsel eğilimleri bir hedef ve gayeye yönelterek hepsini uyumlu hale getirmesidir. Bu bakış açısına göre gerçek dini arayıp bulabiliriz.

Örneğin Buda dinine bir bakalım:

Budizm, insan tabiatının yalnız bir yönünü, yani elemelerine karşı duygulanmayı tatmin eder. Fakat tabiatımızın diğer tarafını, yani haklarımızı koruma ve gücümüzü sağlamlaştırma tarafını tatmin etmez. Budizm insanlığın sıkıntılarıyla hemhal olur, onun elemiyle gözyaşı döker. Fakat ona yardım edemez, onu kaldırmak için el uzatamaz.

Hıristiyanlığa gelince, bu din de insan tabiatının sevgi tarafını tatmin etmek ister, fakat güç, kudret tarafını tatmin etmez. “Sağ yanağına bir tokat yersen sol yanağını çevir.”⁵ ayeti bunun açık bir ispatıdır. Hıristiyanlıktaki ruhbanlık, insanın içgüdülerini baskılar ve âtil bırakır.

Fakat apaçık olan İslam dini insan tabiatının her iki tarafını tatmin eder. İnsanlar arasında Allah sevgisi temeline dayalı bir kardeşlik ve bu kardeşliğe dayalı bir yardımlaşma ile insanlar arasındaki sevgiyi güçlendirdiği gibi, yaratılışımızın en ince noktalarına varıncaya kadar insanın bütün duygularını tatmin etmektedir. Bununla birlikte Müslümanlık, tabiatımızın diğer tarafını güç, kudret ihtiyacını da tatmin etmektedir. Müslümanlık üstünlük ve yücelme ruhuyla doludur. Müslüman, bir çirkinlik, bir felaket karşısında sadece etkilenmekle kalmaz, çirkinliği değiştirir, felaketi de hemen hafifletmeye çalışır. Hepsini meşru (kurallara uygun) bir hale sokar. Müslümanlığın kabul ettiği şey orta yollu olmaktır. Bu sayede içgüdünün bütün eğilimleri aşırılıklardan uzak ve meşru bir şekilde kendini ifade eder. Bir bütün olarak insan şahsiyeti kendini tamamlar. Müslümanlık, öylesine canlı bir idealdir ki, insan hayatına olgunluğu ve en büyük mutluluğu bahşeder.

⁵ Matta 5: 39, Luka 6: 29.

Ömer Rıza DOĞRUL (1893-1952)

Dini ve İslami konulardaki yazıları ve yayınları ile tanınan müellif, gazeteci ve mütercimdir. Aslen Burdurlu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de doğdu. Tahsilini Ezher Üniversitesi'nde tamamlayıp Mısır'da gazeteciliğe başladı. Balkan Harbi'nden sonra ve I. Dünya Savaşı sırasında Kahire'de es-Siyâse gazetesinde edebî makaleler yayımladı. Bu arada İstanbul'daki Tasvîri Efkâr gazetesinde "Mısır Mektupları" adıyla yazıları çıktı. Sebîlürreşâd'daki ilk makalelerini de Kahire'den gönderdi. Mehmed Âkif'le tanıştığında Kahire'de eş-Şa'b gazetesine yazı yazıyordu. 1915'te İstanbul'a gitti; İslâm âlemine dair Tasvîr-i Efkâr'da yayımladığı yazılarla Türk basın hayatına girdi. Daha sonra Mehmed Âkif'in kızı Cemîle Hanım'la evlendi. Millî Mücadele yıllarında Tevhîdi Efkâr'da yazarlıktan gazeteciliğe geçti. Bu sırada Vakit gazetesinde yayımladığı Türkiye-Mısır ilişkileri hakkındaki bazı yazılarından dolayı 1925'te İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklandıysa da bir müddet sonra serbest bırakıldı. Bu yıllarda dönemin en değerli dinî yayınlarından olan "Asrı Saâdet" serisini tamamladı. 1940'ta Eşref Edip, İsmail Hakkı İzmirli ve Kâmil Miras'la birlikte çıkarmaya başladıkları İslâm-Türk Ansiklopedisi ve bu ansiklopedinin mecmuasında çok sayıda madde ve makale yazdı. 1940-1950 yılları arasında Cumhuriyet gazetesinde günlük siyasî yazılar kaleme aldı. 1947-1948 yıllarında, yazarları arasında Türk ve İslâm dünyasının önemli isimleri bulunan dinî-fikrî muhtevalı haftalık Selâmet Mecmuası'nı çıkardı. Çok partili hayata geçiş sırasında yayımlanan önemli İslâmî dergilerden biri olan Selâmet Mecmuası'nda ilmî-dinî araştırmalar, İslâm dünyasındaki düşünce hareketleri, İslâm klasikleri gibi konuların yanında özellikle o yıllarda din öğretimiyle ilgili olarak basında ve mecliste yapılan tartışmalara da yer verdi.

Ömer Rıza, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçildi. Milletvekili iken Cumhuriyet gazetesinde, daha çok Ortadoğu ve İslâm ülkeleri hakkındaki inceleme ve gözlemlerine dayanan "Komşu Memleketlerde Olup Bitenler", "Günün Olayları", "Pakistan Mektupları" ve "Seyahat İntibaları" gibi ana başlıklarla siyasî yazılar yayımladı. Bu makalelerinde Türkiye'yi diğer İslâm ülkelerindeki inkılâp hareketlerinin önderi olarak gösteren yazar, daha o yıllarda dünyadaki Doğu ve Batı bloklarına karşı İslâm cephesi adıyla üçüncü bir cephe oluşturulması fikrini savundu. İslâm ülkeleri arasındaki iş birliği ve Türkiye'nin bu iş birliğindeki rolü üzerinde durarak İslâm birliğinin İslâm ülkelerinin yanlış tutumları yüzünden sağlanamadığını göstermeye çalıştı. Doğu ülkelerinin çeşitli meselelerini ve Türk inkılâbının bu ülkelerde yaptığı yankıları tahlil etti.

Ömer Rıza, Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni'nde de görev almıştı. Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti'ne başkan seçildi. Ömer Rıza, uzun süren bir hastalık döneminden sonra 13 Mart 1952'de İstanbul'da öldü; mezarı Edirnekapı

Şehitliği'ndedir. Kur'an Nedir, İstanbul 1345/1927; Müslümanlık Nedir, İstanbul 1933; Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri, İstanbul 1943. Eserlerinden bazılarıdır.⁶

Kaynakça

- Budak, Selçuk; *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2003.
Develioğlu, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2012.
Uzun, Mustafa; "Doğrul, Ömer Rıza", DİA, İstanbul 1994, IX, 489-49.
Kitabı Mukaddes; İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1995.
[http://en.wikipedia.org/wiki/J. A. Hadfield](http://en.wikipedia.org/wiki/J._A._Hadfield)
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sebilürreşad>

⁶ Mustafa Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", DİA. İstanbul 1994, IX, 489-492.